

Perestrojka i tredje världen – fallet Vietnam

Reformprocessen i Vietnam är i jämförelse med den i Östeuropa både djupgående och framgångsrik, skriver Stefan de Vylder i denna artikel. Förändringarna har pågått under lång tid och har inte enbart skett som resultat av dekret uppifrån. Den legitimitet och trovärdighet som reformerna har fått motverkar de påfrestningar som befolkningen utsätts för. Vissa av de senaste årens framgångar har emellertid varit av engångskaraktär. Vidare finns det risker med en alltför överdriven entusiasm för marknadslösningar. Trots detta menar de Vylder att utsikterna för Vietnams doi moi är betydligt ljusare än för reformprocessen i ex Sovjet.

Med en per capita-inkomst på cirka 150 dollar tillhör Vietnam jordens allra fattigaste länder. Den materiella nöden är dock ganska jämnt fördelad, och olika indikatorer ger vid handen att den sociala tryggheten är förhållandevis väl utvecklad. Den förväntade medellivslängden på 66 år är således högre än i länder som Peru, Brasilien, Iran och Algeriet, som alla har en per capita-inkomst mer än tio gånger högre än Vietnams. Likaså är siffrorna över analfabetism (några få procent) och spädbarnsdödlighet (cirka 45/1 000) betydligt bättre än i flertalet låginkomstländer.

Det faktum att utbildning och hälsovård är förhållandevis väl utvecklade kan dock inte dölja att den vietnamesiska ekonomin har stagnerat ända sedan krigsslutet 1975. Tvärtom understryks misslyckandet ytterligare: ett råvarurikt land med en befolkning som är både hyfsat frisk och läskunnig, och som är beläget i världens

mest dynamiska ekonomiska region, har inget att skylla ifrån sig på. Felet måste ligga i den forda politiken.

Insikten om att grundläggande reformer är nödvändiga har funnits länge i Vietnam. En försiktig reformprocess inleddes redan åren 1979–80. Det är inte ovanligt att i dag möta vietnamesiska ekonomer och politiker som, inte utan stolthet, betonar att Vietnams reformprocess inleddes långt innan Gorbatsjev kom till makten i Sovjet. Efter 1988 har reformprocessen accelererat. I många avseenden är den vietnamesiska ekonomin idag den mest reformerade av alla öststatsekonomier. I motsats till vad fallet är i Sovjetunionen och Östeuropa har de senaste årens reformer angripit själva grundvalarna i systemet. Den främsta inspirationskällan har inte varit utvecklingen i östblocket, utan snarare de framgångsrika nya industriländerna i regionen.

I likhet med Kina, men i motsats till Sovjetunionen, har Vietnams reformer varit av mer ekonomisk än politisk karaktär. "Perestrojka" snarare än "glasnost", med andra ord. En viss politisk liberalisering har dock ägt rum under 1980-talet, och samhällsdebatten är både livlig och

Docent STEFAN DE VYLDER är bla verksam vid Institutionen för internationell ekonomi och geografi, Handelshögskolan i Stockholm.

frispråkig – dock utan att man öppet har börjat ifrågasätta det styrande kommunistpartiets legitimitet och ledande roll.

Syftet med denna artikel är att diskutera Vietnams "perestrojka" eller som den kallas i Vietnam: *doi moi*. Detta motsvarar på svenska närmast "förnyelse". Efter en översikt över de mest framträdande bristerna i den förutvarande utvecklingspolitiken – brister som är påfallande lika erfarenheterna från andra planekonomier – kommer erfarenheterna av *doi moi* att presenteras.

Vietnams tidiga utvecklingsmodell

År 1945 proklamerade nationalistledaren Ho Chi Minh Vietnam som en självständig stat. Detta skedde efter ett drygt halvsekel av fransk ockupation. Frankrikes försök att återerövra kolonin ledde till ett långvarigt krig, som slutade med Vietnams seger efter det legendariska slaget vid Dien Bien Phu 1954. Segern var dock inte total, eftersom landet delades i två självständiga stater. Först 1975, efter kriget mot USA, återförenades Vietnam.

Den utvecklingsmodell som den återförenade Socialistiska Republiken Vietnam anammade var i huvudsak baserad på de nordvietnamesiska erfarenheterna. Under åren 1954 till 1965 – då USAs bombningar av Nordvietnam inleddes – följde Nordvietnam en socialistisk industrialiseringsstrategi av ortodox, sovjetinspirerat slag. Kriget mot USA 1965–76 tvingade fram en omställning av ekonomin till den akuta krigssituationens behov, men grundragen bevarades. Efter återföreningen 1975 försökte de vietnamesiska ledarna att införa en liknande utvecklingsmodell i den södra delen av landet.

Det är denna modell – av dagens vietnamesiska ledare kallad, i engelsk översättning, "the bureaucratic centralised state subsidy system" – som de nuvarande reformerna är i färd med att radera. En

kort presentation av detta systems funktionssätt, inre logik och uppenbara brister är därför nödvändig för att förstå Vietnams *doi moi*. För att undvika den något omständliga – om än träffande – vietnamesiska beteckningen kommer jag fortsättningsvis att tala om "DRV-modellen", efter det officiella namnet på Nordvietnam (Demokratiska Republiken Vietnam) före återföreningen.

"DRV-modellen": några huvuddrag

Den vietnamesiska planekonomin var en klassisk "kommandoekonomi", med en stark statlig kontroll över alla viktiga, och flertalet mindre viktiga, ekonomiska beslut.

Den privata sektorn var förbjuden, med undantag för de privata jordlotterna inom jordbrukskooperativen. Inom industrin fanns dels statliga företag, dels företag ägda av de olika provinsregeringarna. Jordbruket var sedan slutet av 1950-talet kollektiviserat. Det drevs i form av producentkooperativ underordnade den statliga planeringen.

Både inom jordbruk och industri baserades produktionen på statlig allokering av kapital och insatsvaror. Inom den moderna sektorn var även fördelningen av arbetskraft centralt bestämt – företagen tilldelades, utöver kapital och insatsvaror, en viss mängd arbetskraft. Alla insatsvaror var, liksom kapitalet, billiga – ibland tom gratis. Företagen ålades produktionsmål fastställda i fysiska enheter. "Framgång" eller "misslyckande" bedömdes efter hur väl företagen klarade av de volymmål de hade fått sig tilldelade.

Även jordbrukskooperativen hade fysiska produktionsmål att uppfylla i utbyte mot billiga insatsvaror. Böndernas ekonomiska ersättning baserades på "arbetspoäng". De flesta medlemmar av kooperativ hade därutöver en liten egen jordplätt för produktion av grönsaker m m för egna behov. Konsumtionsvarorna var strikt ransonerade. Ett stort antal nöd-

vändighetsvaror – ris, tvål, fisksås, kläder m fl – fördelades till extremt låga priser med hjälp av ett ransoneringssystem som åtminstone i norr täckte större delen av befolkningen.

I söder, där DRV-modellen i sin rena form endast tillämpades under några få år mellan 1976 och 1980, var de privata marknaderna visserligen olagliga, men aldrig helt undertryckta. Pengar och priser spelade därför en helt annan, och viktigare, roll i söder än i norr.

Så här långt känner vi igen systemet från Östeuropa. Det är dock viktigt att understryka att centraliseringen i viktiga avseenden var längre gången i Vietnam än i tex Östeuropa, där privata jordbruk och parallella marknader för konsumtionsvaror har spelat en större roll än vad de gjorde i Vietnam före de ekonomiska reformerna.

Erfarenheter fram till 1979–80

Listan över de negativa effekter på effektivitet och tillväxt som DRV-modellen gav upphov till skulle kunna göras lång. Den är heller inte speciellt originell – såväl i Östeuropa som i olika länder i tredje världen som har försökt sig på en socialistisk inspirerad planekonomisk utveckling finns liknande symptom på ineffektivitet, och med liknande orsaker. En kort rekapitulation över några framträdande drag kan dock vara på sin plats.

Överdriven optimism

I många länder i tredje världen – speciellt i de som styrdes av politiskt radikala regimer – präglades länge politiken av en obändig optimism, för att inte säga voluntarism: analfabetismen skulle utrotas på tio år, hälsovården skulle byggas ut "för alla", jordbruket skulle utvecklas och landet industrialiseras. Denna överdrivna tilltro till möjligheterna att på kort sikt utveckla landet var osedvanligt stark hos ledarna i Vietnam, som hade militära segrar

över Frankrike och USA att stödja sin optimism på.

Som exempel på den överdrivna optimismen kan nämnas skillnaderna mellan plan och utfall under den andra femårsplanen, 1976–1980, se *Tabell 1*.

Tabell 1 Plan och utfall i Vietnams andra femårsplan 1976–1980.

	Procentuell ökning	
	Plan	Faktiskt utfall
Nationalinkomst	13–14	0,4
Jordbruksproduktion	8–10	1,9
Industriproduktion	16–18	0,6

Kombinationen av extremt överdrivna planmål och en ekonomi som efter decennier av krig var störd redan i utgångsläget blev förödande: flaskhalsar, budgetunderskott, en undertryckt inflation som bekämpades med än striktare – och än mer orealistiska – priskontroller etc.

På företagsnivå medförde de överdrivet ambitiösa målen, i förening med planmål formulerade i fysiska snarare än ekonomiska termer, en våldsamt "investeringshunger". För att uppnå de fysiska produktionsmålen strävade alla företag – liksom jordbrukskooperativen – efter att maximera tilldelningen av realkapital och insatsvaror. Den för planekonomier så karakteristiska "hamstringen" av maskiner, råvaror och arbetskraft förstärkte de obalanser som de överambitiösa målen på makronivå gav upphov till.

Överdriven tilltro till modern teknik

Som en röd tråd genom det marxistiska idéarbetet löper ett bejakande av modern teknik. Som ingen annan dåtida ekonom insåg Karl Marx den moderna teknikens enorma potential. I den stalinistiska versionen av marxismen blev begreppet "produktivkrafternas utveckling" nästan synonymt med satsningar på modern, storskalig teknik.

I Vietnam efter befrielsen var denna tilltro till teknikens möjligheter mycket stark. Inom industrin stod moderna (nåja – sovjetiska) stålverk och pappersbruk som symboler för framsteg.

Biståndsgivarna, som vare sig de är från öst eller väst brukar gilla modern, storskalig teknik, delade vietnamesernas syn på modernisering och utveckling. De bidrog under åren 1975–80 villigt och glatt till att såpa det sluttande golvet genom att finansiera storskaliga satsningar inom främst industrisektorn.

Detta blev mer än vad Vietnams fysiska och mänskliga resurser klarade av. De flesta av projekten misslyckades (kanske med undantag för ett par gigantiska, Sovjet-finansierade kraftverk, som efter stora förseningar i dag faktiskt producerar mycket elektricitet). Efter sig lämnade de sårbarhet, importberoende, lågt kapacitetsutnyttjande och höga styckkostnader.

Dagens nytänkande, *doi moi*, inkluderar också en stark kritik mot den överdrivna tilltro till storskalighet som kännetecknade DRV-modellen. Kanske är det ännu inte så att litet är vackert i Vietnam – men det är mindre fult än för tio år sedan.

Brist på monetär disciplin

I det planeringssystem som inledningsvis har beskrivits spelade pengar och priser en underordnad roll för resursallokeringen. Någon måste dock betala notan för de gigantiska subventionerna. Det blev i första hand den vietnamesiska staten och i andra de utländska biståndsgivarna. Framför allt det sovjetiska biståndet spelade en viktig roll för att förse den vietnamesiska ekonomin med billiga maskiner och insatsvaror, men fram till 1979 – och invasionen av Kambodja – kom även ett betydande bistånd från väst (dock inte det utlovade krigsskadeståndet från USA).

Resultatet blev stora underskott i statsbudgeten och i provinsregeringarnas budgetar.

Det förstatligade banksystemet spelade spelade en underordnad, och gentemot den fysiska planeringen rent ackommoderande, roll. Bankernas främsta funktion var att förse ekonomin med erforderliga betalningsmedel.

Realräntan var låg och via bankerna slussades stora subventioner till den statliga och kooperativa sektorn. Privatpersoner kunde inte låna pengar och ingen vietnames kom heller på idén att sätta in sina besparingar på ett bankkonto. Om det skulle sparas var det i guld och dollar.

Till systemets kännetecken hörde också den för planekonomin karakteristiska motviljan mot företagsnedläggningar. Konkurser var ett okänt begrepp i DRV-modellen. Detta ledde till välkända effekter såsom inlåsnings av kapital i olönsamma branscher och företag, och svårigheter att överföra kapital och andra produktionsfaktorer från stagnerande och ineffektiva verksamheter till mer produktiva.

Den mjuka budgetrestriktionen

Även i andra avseenden var spelreglerna i DRV-modellen helt annorlunda än de vi är vana vid från marknadsekonomier. Av stor betydelse för en förståelse av modellens logik är det faktum att företagen hade vad vi skulle kunna beteckna som en mycket "mjuk" budgetrestriktion (ett begrepp först lanserat av den ungerske ekonomen Janos Kornai, vars analyser är högst relevanta för DRV-modellen). Ineffektivitet och olönsamhet bestraffades inte så länge de fysiska planmålen uppfylldes; eftersom konkurser var otänkbara kunde företagen alltid räkna med att bli "bailed out" (friköpta) av antingen bankerna eller direkt via statsbudgeten, om pengarna tog slut.

Denna "mjuka" budgetrestriktion har flera viktiga implikationer. För det första försvagas länken mellan "makro" och "mikro" – det är inte alls säkert att en finans- eller penningpolitisk åtstramning leder till att företagen ändrar sitt be-

teende så länge som budgetrestriktionen är "mjuk" och de fysiska planmålen är överordnade. Vidare tenderar lätt försök att rätta till en snedvriden pris- och kostnadsstruktur att bli ett slag i luften. Det är inte tillräckligt att, för att nyttja ett ofta brukat slagord, "få priserna rätt" – det är också, och till att börja med, en fråga om att "få priserna att spela en roll."

Dessa säregenheter hos planekonomier gör också att vi något får modifiera vår traditionella bild av "kommandoekonomier" med en general i spetsen, och rader av lägre instanser som blint följer givna direktiv. I praktiken är spelreglerna i en ekonomi av detta slag mycket flytande. Marknadsekonomins vinstmål har ersatts av ett mål formulerat i termer av fysisk produktionsvolym, men – och detta är ett viktigt men – med rader av restriktioner, bimål och utrymme för förhandlingar. Speciellt i en generaliserad brist- och flaskhalsekonomi som den vietnameiska var det före reformerna ofta lätt för en direktör för ett statsföretag eller jordbrukskooperativ att komma med undanflykter: råvarorna eller reservdelarna kom inte i tid, elförsörjningen var oregelbunden, regnen slog fel etc.

DRV-modellen var i hög grad en sådan undanflyktsekonomi. I regel fanns det gott om helt legitima skäl som försvårade uppfyllandet av planmålen. Redan när dessa fastställdes hade fö de berörda enheterna på lägre nivå påpekat hur högt satta målen var, och förhandlat utifrån de sedvanliga kraven på lägre mål och större tilldelning av resurser.

I stället för "kommandoekonomier" kan det därför finnas skäl att betrakta många planekonomier – inklusive DRV-modellen – som förhandlingsekonomier, i vilka direktörernas ställning ofta är bekvämare än den skulle vara om de, i likhet med de kapitalistiska kollegorna i marknadsekonomier, konfronterades med ett enda övergripande mål för verksamheten, vinsten, och med en mer bindande budgetrestriktion.

En inåtvänd utvecklingsstrategi

Som påpekats många gånger i litteraturen om planekonomier (se tex Winiecki [1984]) har den importsubstitutionsstrategi som flertalet socialistiska länder har tillämpat medfört att länderna betett sig som om de vore "stora" ekonomier, kapabla att producera så gott som allt. Planekonomierna har därmed utvecklat en produktionsstruktur som blivit tämligen oberoende av ländernas komparativa fördelar. De har i hög grad blivit ospecialiserade ekonomier, i en tid då omvärlden gått mot en allt högre grad av specialisering.

Vietnam är en utpräglad ospecialiserad ekonomi. Självförsörjningsgraden är hög, och ännu år 1988 hade Vietnam en total export på endast 1,1 miljarder dollar, varav cirka 60 procent gick till SEV-länderna. Exporten till det konvertibla området uppgick till mindre än sju dollar per invånare och år. Detta är mycket mindre än tex Singapores per capita-export *per dag*.

Den förhärskande synen på utrikeshandel i Vietnam var länge att man skulle importera saker som "behövdes", och exportera de "överskott" som uppstod sedan hemmamarknaden hade fått sitt. Eftersom mer saker "behövdes" än vad som "blev över" var importen regelbundet större än importen. Under större delen av 1980-talet var relationen mellan export och import omkring 1:2. Underskottet täcktes av bistånd och biståndslänkande krediter, i första hand från östblocket.

Att exporten stagnerade sammanhänge inte bara med det medvetna valet av en "inåtvänd" utvecklingsstrategi, utan också med andra problem. Den kroniska "säljarens marknad" som kännetecknade ekonomin medförde bl a – återigen efter känt mönster från andra planekonomier med konstant efterfrågetryck – att kvaliteten på varorna blev lidande. Förutom enkla bulkvaror var det därför nästan omöjligt att exportera till de krävande

marknaderna i väst. Det alternativ som stod till buds var att exportera till andra länder där det också rådde säljarens marknad, dvs i första hand de övriga SEV-länderna.

När relativa priser, och därmed växelkursen, började spela roll efter 1980-talets ekonomiska reformer utgjorde den extremt övervärderade valutan en mäktig spärr mot export; att sälja på hemmamarknaden var både enklare och mer lönsamt.

Diskriminering av jordbruket

Den asiatiska kommunismen har i stor utsträckning burits upp av fattigbönder. Nedvärderingen av jordbruket har därför aldrig varit lika stark i Kina och Vietnam som i den "reellt existerande socialismen" i Sovjetunionen och efterkrigstidens Osteuropa, eller lika stark som hos Marx själv. Denne hävdade alltid att konservativa bönder stod i vägen för både den politiska och teknologiska utvecklingen, garna med tillägget att "livet på landsbygden är fördummande".

I Vietnams krig mot Frankrike och USA var det bönder som bar upp befrielsekampen, kommunistpartiet bär fortfarande starka drag av bonderörelse. DRV-modellens övergripande mål var dock en snabb industrialisering och speciellt den tunga industrin gavs prioritet. Följden blev en diskriminering av jordbruket som tog sig många olika uttryck: otillräckliga investeringar, hög beskattning av jordbruket via leveranstvånget från jordbrukskooperativen, oförmånliga bytesförhållanden etc.

Den akuta försörjningskrisen 1979–80 tvingade fram en försiktig kursomläggning på ett tidigt stadium i reformprocessen (se nedan). Under hela 1980-talet, fram till 1989, fortsatte dock jordbruket – själva basen för den vietnamesiska ekonomin – att vara en krisbransch, som under större delen av decenniet misslyck-

ades med att försörja landets befolkning med tillräckligt med mat.

Den tidiga reformprocessen: 1979–85

Mot slutet av 1970-talet utsattes DRV-modellen för svåra påfrestningar. Kriegen – först i Kambodja, sedan kriget mot Kina – medförde växande militärutgifter, plus omfattande mänsklig och materiell förstörelse. Det plötsligt avbrutna biståndet från väst och Kina lade ytterligare bördor på den ansträngda ekonomin, och till råga på allt medförde förödande monsuner att försörjningsläget blev kritiskt under åren 1979 och 1980.

DRV-modellen klarade inte av det tryck den utsattes för. Den statliga allokeringen av subventionerade insatsvaror brot delvis samman, liksom ransoneringssystemet.

Både företag, jordbrukskooperativ och konsumenter tvingades i denna situation att försöka skaffa sina varor på annat sätt. I söder, där kollektiviseringen av landsbygden aldrig omfattade en majoritet av bönderna och där privata marknader i liten skala fortsatt att tolereras, utvidgades helt enkelt den privata sektorn. I norr gick utvecklingen långsammare, men även här började marknader växa fram. De statliga företagen började också etablera horisontella kontakter med varandra i syfte att lösa den akuta bristen på bl a insatsvaror och reservdelar.

Detta var en spontan reformprocess som stred mot DRV-modellen. Ett begrepp som i engelsk översättning brukar kallas "fence-breaking" myntades; de stängsel som DRV-modellen byggt upp började rivas, och spelreglerna tänjdes. De politiska ledarna svarade på denna spontana reformprocess "nedifrån" med en serie reformer "uppifrån".

Inom jordbrukskooperativen genomfördes redan åren 1979–80 en reform av incitamentsstrukturen kallad "kontrakts-

systemet". Reformen gav de enskilda bönderna större rättigheter inom kooperativen och kooperativen större rättigheter gentemot staten. Det tidigare leveranstvånget ersattes av ett "kontrakt" som till sin konstruktion påminde om en klumpsummeskatt: de enskilda medlemmarna i kooperativen fick ansvar för klart avgränsade jordlotter och ålades att leverera en viss mängd ris till kooperativen, men kunde därefter disponera överskottet för egen konsumtion, eller för försäljning på den öppna marknaden. Bönderna fick på detta sätt incitament att öka sin produktion – på marginalen fick de bestämma helt fritt över produktionsresultatet – och de började därmed att tänka i termer av kostnader och marknader.

Reformerna inom industrin syftade till att legalisera "fence-breaking" genom att ge företagen rätt att handla med varandra, och fritt sälja sin produktion, men först sedan de fysiska planmålen och leveranskraven till staten uppfyllts. I den sk A-planen fastställdes hur mycket som skulle levereras till staten, i utbyte mot billiga insatsvaror som staten tillhandahöll. Utöver denna produktion fick företagen göra mycket som tidigare hade varit förbjudet: köpa egna insatsvaror från andra statlig företag eller på den fria marknaden, sälja sin produktion till vem de ville etc. Liksom inom jordbruket introducerades därmed en pris- och kostnadskänslighet "på marginalen". Företagen började intressera sig för inte bara de fysiska produktionsmålen, utan också för att tjäna pengar genom transaktioner på den parallella marknaden, där priserna – och kostnaderna – låg 5-10 gånger högre än inom "A-planen".

Reformerna 1979-81 inom jordbruk och industri, och liberaliseringen av detaljhandeln, hävde den akuta krisen. Jordbruksproduktionen återhämtade sig snabbt åren 1980-83, vilket kan tolkas som ett uttryck för det gamla systemets ineffektivitet. Utan extra investeringar eller insatsvaror kunde jordbruksproduktio-

nen stiga med 20-25 procent helt enkelt genom att den "slack" som tidigare fanns reducerades. Likaså steg industriproduktionen.

Reformerna kan tolkas som inledningen till den utdragna reformprocess som kulminerade 1988-89. Det faktum att de var ganska lyckade gav reformvännerna argument för att gå vidare. Reformerna kan också tolkas som taktiska reträtter som syftade till att bevara grunddragen i DRV-modellen genom eftergifter gentemot en spontan process som inte längre kunde kontrolleras. För den senare tolkningen talar det faktum att regeringen åren 1984-85, då den ekonomiska situationen hade förbättrats, avbröt liberaliseringen till förmån för ett försök till recentralisering: staten slog bla ned på den fria marknaden i Ho Chi Minh-staden (fd Saigon), och försök gjordes att återuppta kollektiviseringen av jordbruket i Mekong-deltat i söder.

Oavsett motiven bakom reformerna kan det konstateras att kombinationen av "fence-breaking" och reformer "upifrån" gradvis urholkade DRV-modellens inre logik. Priser, kostnader och marknader började spela allt större roll. Aktörerna vände sig vid att tänka i mer marknadsekonomiska banor. Spelreglerna var dock synnerligen diffusa, och varierade från plats till plats, men människornas uppfattning om vad som var möjligt att göra förändrades. Om man under 1970-talet utgick från att allt som inte var explicit tillåtet var förbjudet blev nu tendensen snarare att uppfatta även en hel del av det som var förbjudet som i praktiken tolererat, eller t o m uppmuntrat.

Den politiska debatten om reformerna var under denna period intensiv inom landets högsta politiska ledning. Reformvännerna fick efterhand initiativet. Detta bekräftades på kommunistpartiets sjätte kongress i december 1986, då fortsatta reformer – *doi moi* – fick ett överväldigande stöd.

1986–88: Oklara spelregler

Åren 1986–88 blev kaotiska för den vietnamesiska ekonomin. Regimen var helt inställd på att overge DRV-modellen, men visste inte vad den skulle ersättas med. De lagar och förordningar som producerades var motstridiga och präglade av dubbla budskap; samtidigt som den spontana reformprocessen "nedifrån" accelererade avspeglade direktiven uppiifrån en osäkerhet om vad som skulle genomföras och – inte minst viktigt – i vilken ordning reformerna borde komma.

De fysiska produktionsmålen levde kvar inom den statliga sektorn, men hade kompletterats med andra mål. Ett sådant mål var "bidrag till statsbudgeten" – ett mål som påminde om vinstmålet, eftersom företagen betalade skatt till staten i proportion till sina finansiella överskott. Detta mål skapade dock mest förvirring, eftersom bonus till arbetare och företagsledning fortfarande var kopplade till de fysiska produktionsmålen. En del statliga företag upptäckte också att deras enda möjlighet att öka vinsten var att öka sina kostnader. Företagen hade rätt att lägga på en viss procentsats vinstmarginal till sina produktionskostnader, och den majoritet av företag som opererade på en "säljarens marknad" kunde därmed lätt övervältra kostnaderna på köparen, och därmed öka sin nettovinst genom att öka sina kostnader.

Den privata sektorns roll var oklar. Privata företag var tillåtna, men ingen visste hur stora företagen kunde bli utan att bli politiskt obekväma. Företagen valde att hålla en så låg profil som möjligt. Den officiella politiken att uppmuntra den privata sektorn saboterades ofta på det lokala planet; som exempel kan jag nämna att en företagsledare jag besökte i början av 1988 visade upp ett starkt uppmuntande brev han fått av premiärministern själv, då denne besökt fabriken. "Brevet kan vara bra att ha, om det blir några problem här", var kommentaren.

Oklarheten om spelreglerna, i kombination med de underliggande problem som ärvts från DRV-modellen, medförde en akut ekonomisk kris åren 1986–88. En katastrofalt illa genomförd myntreform 1985, i förening med fortsatt stora budgetunderskott och en rent ackommoderande penningpolitik, ledde till galopperande inflation och en flykt till guld och dollar. Jordbruksproduktionen stagnerade; år 1988 såg sig Vietnams regering tvungen att gå ut med en internationell maning om katastrofhjälp för att undvika svält.

Situationen var, i de flesta avseenden kritisk. Problemen 1988 kan sammanfattas på följande sätt:

Makroobalanserna var stora. Inflationen översteg 300 procent. Budgetunderskottet uppgick till drygt tio procent av BNP. Handelsbalansen var starkt negativ: den totala exporten (1 073 milj dollar) täckte inte ens halva importen (2 545 milj dollar). Utlandsskulden översteg sju miljarder dollar, varav tre miljarder till det konvertibla området.

De relativa priserna var synnerligen snedvridna. Sålunda var alla viktiga priser i ekonomin – växelkursen, priset på ris, räntan och lönerna, för att nämna de allra viktigaste – extremt låga, både i förhållande till den fria marknaden och till vad som kan anses rimligt. De officiella priserna samexisterade med fria marknadspriser som tenderade att vara fem till tio gånger högre. Kostnader och priser var därför mycket dåliga mätare på relativa knappheter. Det sk "tvåprissystemet" medförde också egendomliga – men från andra ekonomier med liknande kännetecken välkända – effekter såsom att inkomsterna från allehanda "extraknäck" på den fria marknaden ofta var flerdubbelt högre än de officiella lönerna. För många statsanställda var tex en gris den viktigaste familjeförsörjaren när det gällde kontantinkomster.

Utöver dessa makroobalanser och prisstörningar kvarstod de *sektoriella obalan-*

serna – i första hand försummandet av jordbruket – samt flertalet av de systemfel och brister i DRV-modellen som berördes inledningsvis. I vissa avseenden hade situationen rentav förvärrats av de halvhjärtade försök till reformer och åtstramning som gjorts.

En viss politisk osäkerhet kvarstod också. Var reformprocessen irreversibel? Fanns det risk för att de akuta problemen skulle leda till ett nytt försök till recentralisering, liknande det 1984–85? Kunde privata företag investera utan att riskera politiska bakslag?

1988–89: *doi moi* konsolideras

De risker för bakslag i den ekonomiska reformprocessen som många ansåg förelåg ännu 1988 kan i dag anses borta, under överskådlig tid framåt.

Den politiska utvecklingen är mer osäker. Öppenheten har skiftat snabbt under senare år, med perioder av frispråkig debatt som ersatts av snålare vindar och förbud av vissa tidskrifter. En utveckling liknande den i Kina är osannolik men kan givetvis inte uteslutas. Men låt oss koncentrera oss på den ekonomiska framgångsprocessen, som har varit både långtgående och framgångsrik sedan mitten/slutet av 1988.

De data som finns över den senaste tidens utveckling är osäkra, speciellt som den snabbt växande privata sektorn har gjort att de gamla metoderna att skatta ekonomisk aktivitet är otullständiga och delvis obsoleta. Det är därför svårt att analysera exakt vad som har hänt, och ännu svårare att förstå *varför*; inför *doi moi* tvingas man ofta ta till den gamla klagan från ekonomer som får tillfälle att studera en framgångsrik ekonomisk politik: "Det ser ju bra ut i praktiken, men fungerar det verkligen i teorin?"

Reform av prissystemet

Det på ytan mest spektakulära som har hänt är att det tidigare "tvåprissystemet"

har ersatts av marknadspriser i så gott som hela ekonomin. Företagen är alltså i huvudsak fria att själva bestämma sina priser. I praktiken har därmed också grunden för det gamla planeringssystemet, med dess tonvikt på fysiska planmål, raserats. Spelreglerna är dock ännu långtifrån klara, och inom vissa ministerier försöker man fortfarande ge detaljerade direktiv till "sina" industrier.

Företagen konfronteras också med en hård – alldeles för hård, klagar många – budgetrestriktion. Hela banksystemet har omstrukturerats och det är slut – nåja, nästan – på den tidigare tendensen att subventionera statliga företag med billiga krediter. Konkursernas antal är ännu litet, men tillräckligt stort för att budskapet skall ha gått hem. Företagen vet vad de riskerar om de inte är lönsamma.

Reformen av prissystemet och företagens målfunktion har lett till en övergång från säljarens till köparens marknad. Detta syns inte bara på gatorna och varuhusen i Hanoi, där varuutbudet ökat dramatiskt och där reklam i olika former gjort sitt intåg, utan även på marknaderna för insatsvaror. I många företag har den nya situationen på kort tid lett till avgörande förändringar i beteendet: kvalitet och anpassning till kundernas önskemål har blivit viktiga begrepp, liksom kostnadsjakt och rationaliseringar. Som en följd av detta, och av den kraftiga höjningen av realräntan (se nedan), har fenomen som "hamstring" av allehanda maskiner och råvaror som tidigare var vanliga nästan upphört.

Växelkurspolitik och inflationsbekämpning

Företagen har i dag givits ökad rätt att själva exportera och importera. I takt med att relativa priser börjat spela roll för företagets beteende har också insikten att den officiella växelkursen – som tidigare haft en närmast bokföringsteknisk betydelse – måste justeras vuxit fram. På

Tabell 2. Officiell och parallell ("svart", efter 1988 "grå") dollarkurs 1985–1989. Årliga genomsnitt. Dong per USD.

	1985	1986	1987	1988	1989	1989 Dec
Officiell kurs	15	80	368	3000	3900	4 400
Parallell kurs	115	425	1 270	5 000	4 100	4 500

senare år har drastiska devalveringar genomförts i syfte att uppnå en real växelkurs som skulle göra exporten konkurrenskraftig och minska de premier som importörer kunde tillgodogöra sig genom den övervärderade växelkursen.

Utvecklingen av växelkursen framgår av Tabell 2. De tidigare stora skillnaderna mellan officiell och parallell dollarkurs har alltså nästan eliminerats. Den parallella kursen har t o m sjunkit sedan 1988. Till mångas förvåning har även inflations-takten gått ned. Avskaffandet av "tvåpris-systemet" 1988 och de massiva devalveringarna åtföljdes inte – som så många befarat – av galopperande prisstegringar, utan av en nedgång i inflationen. Denna har sjunkit från drygt 300 procent 1987 och 1988 till omkring 50 procent 1989. Sedan mars 1989 har inflationen – mätt med konsumentprisindex – minskat ytterligare, till en-två procent per månad.

En orsak till att devalveringarna inte har slagit igenom i prisnivån är att priserna på alla importvaror redan tidigare tenderade att följa den parallella växelkursen. Den främsta effekten av devalveringarna blev därför att vinstmarginalerna pressades för smugglare, innehavare av importlicenser och andra grupper som tidigare levit gott på differensen mellan officiella och svarta priser. En viss liberalisering av importen av konsumtionsvaror bidrog också till att utbudet av varor, och konkurrensen, ökade kraftigt.

Den främsta orsaken till att inflationsbekämpningen har varit framgångsrik är dock att frisläppandet av priserna och devalveringarna ackompanjerades av rader av andra åtgärder. En drastisk bankre-

form, med penningpolitisk disciplin och vägran att subventionera forlustforetag, var en viktig ingrediens. Budgetunderskottet minskade också – bl a till följd av minskning av allehanda subventioner och av statens militärutgifter i samband med avvecklingen av trupperna i Kambodja. Underskottet är dock fortfarande alltför stort (enligt preliminära uppgifter nära sju procent av BNP 1989), och hotar att späda på inflationen även fortsättningsvis.

Ett viktigt inslag i inflationsbekämpningen var en drastisk rantehöjning. Sedan 1989 konfronteras både låntagare och sparare med en positiv realränta. Eftersom den nominella rantan kopplades till föregående månads inflation, plus ett par procent, innebar denna konstruktion att realräntorna första halvåret 1989, då inflationen sjönk dramatiskt, närmade sig 100 procent, på årsbasis; ett klart exempel på "overshooting". I dag har realräntan stabiliserats kring ett par procent i månaden.

I forening med psykologiska faktorer, såsom allmanhetens ökade tilltro till banksystemet, medförde dessa rantehöjningar en mångdubbling av affärsbankernas inlåning. Från att ha sparat i guld och dollar har de vietnamesiska hushållen börjat sätta in sina sparade pengar på banken.

Absorbtionen av överlikviditet under slutet av 1988 och 1989 kan ha karaktären av engångseffekt. Chockpolitiken har dock haft de eftersträvade psykologiska effekterna: dongen har blivit en bristvara, och förtroendet för den vietnamesiska valutan har förbättrats dramatiskt.

Inflationsbekämpningen har också gynnats av jordbruksutvecklingen 1989. En genomgripande reform av kooperativen, i vilken kooperativens makt reducerades och den enskilda bondefamiliens centrala roll fastslogs, genomfördes 1988. Denna reform, i kombination med en gynnsam monsun 1989, gav upphov till en rekordskörd av ris. Elimineringen av ransoneringssystemet, med utdelning av billigt ris till alla statsanställda, kunde därför göras vid en tidpunkt då tillgången på ris var bättre än någonsin; det gäller att ha tur när man genomför djärva reformer.

Inom industrin har produktionsutvecklingen varit samre. Den höjda realräntan, importkonkurrens och en plötslig övergång från saljarens till köparens marknad, har tvingat fram hårdhänta rationaliseringar och nedskärningar. Klagomålen från industrihåll har varit högljudda. Preliminära prognoser pekar emellertid på att den totala industriproduktionen ökade även 1989, speciellt inom den privata sektorn, som i dag beräknas svara för drygt 20 procent av produktionen.

Den privata sektorns andel ökar fn kraftigt. De privata investeringarna har vuxit snabbt, även från utländska företag. En viss privatisering av statliga företag har också ägt rum. Denna process kan förväntas accelerera. Aktieföretag har blivit lagliga, även om en del fortfarande saknas en aktieföretagslagstiftning.

Arbetslösheten anses ha ökat. Med hur mycket vet man inte, men cirka 300 000 statsanställda (av drygt 1,5 miljoner) inom förvaltning och industri har avskedats. I den privata sektorn har sysselsättningen ökat, men statistiken är otillförlitlig. Exporten har utvecklats positivt. Exporten till det konvertibla området fördubblades 1989, till cirka en miljard dollar. Merparten av ökningen förklaras av den stora exporten av ris – som kan ha varit en engångsföreteelse – och av olja, som nyligen har börjat exporteras. Oljan förväntas ge årliga exportintäkter på flera hundra miljoner dollar under 1990-talet.

Avslutning

I jämförelse med reformprocessen i Östeuropa – och i rader av andra u-länder som också präglas av ekonomiska reformer – är Vietnams *doi moi* både djupgående och framgångsrik.

En orsak kan vara att den vietnamesiska reformprocessen har pågått under lång tid och kombinerat element av spontana reformer nedifrån med beslutsamhet från den högsta politiska ledningen. I motsats till vad fallet är i många u-länder som genomgår sk strukturanpassningsprogram, i regel under IMF:s bistra överinseende, ses *doi moi* som en genuint vietnamesisk företeelse, som motsvarat krav som vuxit sig allt starkare i samhället.

De konservativas motstånd har långsamt brutits ned. Det är to m möjligt att den utdragna "trial and error"-process som kännetecknade perioden 1979–1987, och som ett tag såg ut att leda till ekonomisk kollaps, var nödvändig för att ge reformerna den nödvändiga forankringen inom kommunistpartiet och för att successivt bana väg för insikten om att *hela* DRV-modellens centralplanerade system måste överges för att reformerna skulle kunna lyckas.

När frontalangreppet mot DRV-modellen kulminerade 1989 var det i form av ett heltäckande reformpaket som svårigen hade kunnat lanseras några år tidigare. Pris- och växelkursreformer som eliminerade flertalet skevheter i prisbildningen genomfördes samtidigt som spelreglerna ändrades så att priset skulle spela roll. Minskningen av budgetunderskottet, som bl a möjliggjordes av uttåget ur Kambodja, ackompanjerades av en drakonisk penningpolitik och en liberalisering av importen (och en enastående tur med vädret) som gjorde att hela reformpaketet – återigen i motsats till erfarenheterna i många andra länder – kunde åga rum parallellt med en kraftig nedgång i inflationen. Allt detta har givit reformerna en legitimitet och trovärdighet som uppväger de påfrestningar – nedläggningar av fabri-

ker, avskaffande av rissubventioner etc – som de givetvis inneburit för många människor. Men hittills är vinnarna långt fler än förlorarna. De svåraste delarna av hästkuren har redan genomförts.

Många frågetecken kvarstår dock innan vi kan utropa Vietnam till ett mönsterland som blir 1990-talets ekonomiska mirakel. Vissa av framgångarna 1989 kan, som nämnts tidigare, ha varit av engångskaraktär; de underliggande inflationistiska spänningarna är tex fortfarande starka. Dessa kan urholka förtroendet för valutan, och förorsaka en rusning till guld och dollar. Marginalerna är vidare små vad gäller livsmedelsförsörjningen; en felslagen skörd kan få förödande konsekvenser.

Och arvet efter DRV-modellen – försummandet av jordbruket, betoningen av "hårdvara" i stället för "mjukvara", bristen på kunskap, institutioner och lagar som är anpassade till en marknadsekonomi, isoleringen från omvärlden etc – är inte något som förändras över en natt.

Det kan också finnas skäl att hysa oro för utvecklingen inom de sociala sektorerna. I sin entusiasm inför marknadslösningar – och i tider av budgetnedskärningar – finns det en uppenbar risk för att de vietnamesiska ledarna kastar ut barnet med badvattnet, och glommer det som, trots allt, var DRV-modellens styrka: jämlikhet, och en viss grundtrygghet för alla. Den sociala nedrustningen pågår dock för fullt – kooperativen har förlorat en stor del av sina socialförsäkringsfunktioner och den offentliga sektorns stöd till utbildning och hälsovård har skurits ned. Analfabetismen har kommit tillbaka i områden där den tidigare var så gott som utrotad.

De regionala skillnaderna – i första hand mellan det relativt rika Mekong-deltat i söder och det tätbefolkade och fattiga Röda Floden-deltat i norr, och mellan Ho Chi Minh-staden och den fattiga kusi-nen från norr, Hanoi – kan förväntas växa i framtiden.

Vidare är utlandsskulden stor, och betalningseftersläpningarna fortsätter att växa. Bristen på konvertibel valuta är akut. USAs handelsbojkott är fortfarande i kraft, och USA blockerar alla överenskommelser mellan Vietnam å den ena sidan och IMF och Världsbanken å den andra. Situationen i Kambodja inger oro – de röda khmererna kan fortfarande ställa till mycket elände – och Vietnams uttåg ur Kambodja har inte åtföljts av något nytt bistånd från väst.

Ett akut hot är också det faktum att Sovjetunionen har aviserat en nedskärning av biståndet till Vietnam i storleksordningen tre-fyra procent av Vietnams BNP.

Det saknas, med andra ord, inte orosmoln och frågetecken. Men de ekonomiska utsikterna för Vietnams *doi moi* framstår i alla fall som betydligt ljusare än för Gorbatjews perestrojka.

Referenser

- Central Management Research Institute in Hanoi (CEMRI), [1989], *Doi Moi International Symposium on Economic Reforms and Development Policies*. Uppsatser skrivna för ett symposium i Vietnam 12-15 december 1989. Hanoi.
- Fforde, A & de Vylder, S, [1988], *Vietnam. An Economy in Transition*. SIDA, Stockholm.
- Fforde, A, [1989], *Supplement to Fforde & de Vylder*. Mimeo, Hanoi.
- Kornai, J, [1985], *Comments on Papers Prepared in the World Bank about Socialist Countries*. CPD Discussion Paper 1985-10, World Bank, Washington.
- Kornai, J, [1986], "The Soft Budget Constraint". *Kyklos*, Vol 39, Nr 1.
- Winiński, J, [1984], "Permanenta jamvikts- och bristproblem i centralplanerade ekonomier". *Skandinaviska Enskilda Bankens Kvartalsskrift*. Årg 13, Nr 3.
- Wood, A, [1989], "Deceleration of Inflation with Acceleration of Price Reform: Vietnam's Remarkable Recent Experience". *Cambridge Journal of Economics*. Vol 13, Nr 4.